

A THE HISTORY OF THE TURKS... LEÍRÁSA AZ 1687. ÉVI MAGYARORSZÁGI TÖRÖKELLENES HADJÁRATRÓL

Bevezetés

A magyarországi visszafoglaló háborúk (1683–1699, 1716–1718) egyik legjobban dokumentált, leggazdagabb képi és írásos forrásbázissal rendelkező összecsapása az 1687. évi Harsány-hegyi csata, amelynek hadtörténeti kutatása napjainkra már jelentős múltra tekint vissza.¹ A Buda bevételét követő esztendő magyarországi törökellenes hadjárata és az azt lezáró Harsány-hegyi összecsapás első jelentős levéltári és hadtörténeti vonatkozású szintetizálása Horváth Kázmér (1893–1973) lapszerkesztő, helytörténész és Lakatos Géza (1890–1967) vezérezredes (miniszterelnök) – a történések 250. évfordulójához kapcsolódó – kutatásaihoz köthető.² Horváth Kázmér halálát követően, 1975-től az Ausztriából és Németországból származó, 1930-as években összegyűjtött levéltári anyagot Szita László (1933–2005) pécsi levéltáros gondozta tovább.³ A Horváth-hagyaték dokumentumai (jelentős mértékben tovább gyarapítva) Szita László szerkesztésében jelentek meg 1987-ben: a *Budától–Belgrádig...* című forrásgyűjteményben, melyben ötvenegy korabeli hadinapló(részlet), jelentés, levél, illetve egyéb híradás jegyzetelt, magyar nyelvű fordítása olvasható.⁴ Ezzel párhuzamosan érdemes még kiemelni a Baranya Megyei Levéltár és a Siklósi Várbarátok Köre által szervezett 1987. évi siklósi nemzetközi hadtörténész-konferencia előadássorozatát,⁵ valamint az előadások írott változatait tartalmazó, Szita László által szerkesztett, 1989-ben megjelent konferenciakötetet is.⁶ A hazai hadtörténeti kutatók az 1980-as években számos monografikus munkában, illetve tanulmányban foglalkoztak a Harsány-hegyi csata eseménytörténetével.⁷ A csatater lokalizációjának és az események terepi kivetítésének vonatkozásában különösen nagy jelentősége volt Veress D. Csaba (1933–2014) történész, a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában fellelhető, a „második mohácsi csata” képi ábrázolásainak elemzésén alapuló 1987-ben megjelent közlésének.⁸ A Harsány-hegyi csata hadtörténeti vonatkozásait jelentős mértékben tovább árnyalták az újabb történeti munkákra, memoárookra, diplomáciai dokumentumokra és sajtóhíradásokra irányuló forráskutatások.⁹

¹ Az összecsapás XIX. századi helytörténeti hagyományához lásd: *Németh* 1897. 484–485., 492. o.

² *Horváth* 1931a.; *Horváth* 1931b.; *Horváth* 1931c.; *Lakatos* 1937. A Harsány-hegyi csata 250. évfordulójának ünnepi rendezvénysorozatához lásd: A mohácsi csata emlékünnepei 1937.; A mohácsi ünnepek 1937.

³ *Szita* 1987. 7. o.

⁴ *Budától–Belgrádig* 1987. 477–481. o. Szita László forráskutatásaihoz lásd még: *Szita* 1989b.; Bécsi haditudósítások 1995.

⁵ *Szita* 1988.

⁶ *Szita* 1989a.

⁷ *Sugár* 1983. 184–192. o.; *Szakály* 1986. 75–81. o.; *Varga J.* 1986. 150–160. o.

⁸ *Veress D.* 1987.

⁹ Az 1687. évi hadjárat és a Harsány-hegyi csata történéseinek írásos forrásaihoz lásd: *La Brune* 1691. 351–363. o.; *Calmet* 1728. 1129–1168. hasáb; *Wagner* 1731. 5–20. o.; *Mémoires du maréchal de Berwick*, 318–321. o.; *Sándor* 1872. (CCVI.) 259–264. o.; *Budától–Belgrádig* 1987.; *Szita* 1992.; Bécsi haditudósítások

A jelen forrásközlés Sir Paul Rycaut (1629–1700) angol diplomata 1700-ban kiadott, *The History of the Turks...* című munkájában (1. kép) található, a Harsány-hegyi összecsapást ismertető csataleírás fordítására és kritikai elemzésére vállalkozik.

Sir Paul Rycaut és a The History of the Turks... (1700)

Sir Paul Rycaut 1629-ben született Londonban Peter Rycaut (Ricaut) és Mary van der Colge (Vercolge) gyermekeként. Az antwerpeni származású protestáns kereskedőcsaládnak jelentős spanyolországi, portugáliai és itáliai érdekeltségei voltak. Paul Rycaut a Cambridge-i Trinity College-ban tanult, diplomáciai karrierje a Stuart-restaurációt követően vette kezdetét, amikor 1661-ben Heneage Finch, Winchilsea harmadik earl-jének, a konstantinápolyi angol követnek a magántitkára lett. 1666-ban felvették a Royal Society soraiba, majd 1667-ben kinevezték a Levant Company Smyrna¹⁰ városi konzuljává. A smyrnai esztendőket követően 1685-től Sir Henry Hyde, Clarendon második earl-jének, Írország kormányzójának a titkáraként, 1689-től hamburgi követként működött tovább. Sir Rycaut Londonban hunyt el 1700-ban, sírja az aylesfordi Szent Péter és Szent Pál templomban található.¹¹ Legjelentősebb történeti művei: a *The History of the Present State of the Ottoman Empire* (London, 1667),¹² a *The Present State of the Greek and Arminian Churches, Anno Christi*, 1678 (London, 1679),¹³ a *The History of the Turkish Empire, From the Year 1623, to the Year 1677...* (London, 1680),¹⁴ a *The History of the Turks Beginning with the Year 1679... until the end of the Year 1698, and 1699* (London, 1700).¹⁵

Sir Rycaut nevéhez több műfordítás is kapcsolódik. Az angol utazó és diplomata Bartolomeo Sacchi itáliai humanista *Vitae Pontificum* (1479), Baltasar Gracián spanyol jezsuita szerzetes *El criticón* (1651–1657) és Inca Garcilaso de la Vega spanyol krónikaíró *Comentarios Reales de los Incas* (1609) című művét ültette át angol nyelvre.¹⁶

A *The History of the Turks Beginning with the Year 1679... until the end of the Year 1698, and 1699* 1700-ban jelent meg Robert Clavel és Abel Roper londoni nyomdájában. A mű, a *The History of the Turkish Empire, From the Year 1623, to the Year 1677...* folytatásaként az alábbi tematikai sort követte: III. Vilmos angol királyoz¹⁷ írt dedikáció,¹⁸

1995.; *Szilahatár – Rasid* 1989. 65–73. o.; *Careri* 2002.; *Marsigli* 2007. 220–221. o.; *Girardin* 2007. 117–118. o.; *Villars* 2015.; *Mercure galant* 2017. 24–30. o.; *Lotaringiai Károly* 2017. 756. o.; *Journal... du duc Charles V de Lorraine*, 412–473. o.

¹⁰ Ma Izmir, Törökország.

¹¹ *Seccombe* 1897.; *Király* 1909. 258–259. o.; *Anderson* 1989. 19–48., 174–209., 248–287. o.; *Darling* 1994. 72–73. o.; *Turhan* 2003. 12. o.

¹² *Anderson* 1989. 40–48., 294–295. o.; *Darling* 1994.; *Schweickard* 2015.; *Baktir* 2016. (A *The History of the Present State of the Ottoman Empire* jelentős magyar vonatkozása, hogy a kötet rövidített, angol szövegváltozatának 90 oldal terjedelmű, francia nyelvű fordítását /Histoire de l'Empire Ottoman. III. V. La Haye, 1709. Tableau de l'Empire Ottoman/ Mikes Kelemen felhasználta a Törökországi Levelek, 172–192. leveleinek megírásakor. *Király* 1909. 259–262. o.; *Hopp* 1971. 179. o.)

¹³ *Anderson* 1989. 216–229., 296. o.; *Papademetriou* 2015. 31. o.

¹⁴ Sir Rycaut könyve Richard Knolles (1545–1610) 1603-ban kiadott munkájának, a *The Generall Historie of the Turkes...* folytatásaként keletkezett. *Seccombe* 1897. 39. o.; *Anderson* 1989. 229–238. o.; *Turhan* 2003. 12. o. (Knolles munkájához lásd még: *Şenlen* 2005.)

¹⁵ *Anderson* 1989. 280–285. o.

¹⁶ *Anderson* 1989. 296–297. o.

¹⁷ Ua.: 1689–1702.

¹⁸ *Rycaut* 1700. To the King's Most Excellent Majesty William III. (...) The Dedication. (Oldalszám nélkül.)

az olvasókhöz írt előszó,¹⁹ IV. Mohamed szultán (1642–1687) uralkodása (az 1679. évtől),²⁰ II. Szulejmán szultán (1687–1691) kora,²¹ II. Ahmed szultán (1691–1695) időszaka,²² II. Musztafa szultán (1695–1703) uralkodása (az 1698. évig).²³

A kötetet IV. Mohamed, II. Szulejmán, II. Ahmed és II. Musztafa szultánokat, valamint Thököly Imre grófot megjelenítő egész oldalas ábrázolások illusztrálják. Az angol uralkodó személyéhez szóló dedikáció szövege szerint a szerző a könyv anyagát a megjelenés előtti tíz év során állította össze Hamburgban,²⁴ hágái, bécsi és velencei híradások felhasználásával.²⁵ Sir Paul Rycaut az 1687. évi magyarországi események ismertetésekor hírforrásait csak „News”-ként adta meg. A kutatás jelenlegi állása szerint, Sir Rycaut felhasznált forrásai közül az *Europaeische Zeitung* egyes (bécsi haditudósításokon alapuló) 1687. évi magyarországi tudósításait azonosíthatjuk.²⁶

Az Oszmán Birodalom 1679 és 1698/1699 közötti történetének vonatkozásában számos kordokumentum helyet kapott a kötetben, így például megemlíthetjük Sir William Hussey (1642–1691) konstantinápolyi angol követ²⁷ 1691. évi levelezésének több darabját,²⁸ az 1699. évi karlócai békeszerződések szövegeit,²⁹ a német-római császárnak illetve a nagyvezírnek adott diplomáciai ajándékok jegyzékeit,³⁰ és egy Thököly Imre grófról szóló külön híradást.³¹

Sir Paul Rycaut munkái nem ismeretlenek a magyar történeti kutatás számára, Kropf Lajos és Pauler Gyula élénk vitát folytatott 1897-ben a *The History of the Turkish Empire, From the Year 1623, to the Year 1677...* Wesselényi-féle összeesküvésre vonatkozó adatainak hitelessége kapcsán,³² később pedig Zrínyi Miklóssal, Thököly Imrével és Mikes Kelemennel kapcsolatban is hivatkozott Sir Rycaut műveire a hazai kutatás.³³

¹⁹ Rycaut 1700. The Preface to the Reader. (Oldalszám nélkül.)

²⁰ Rycaut 1700. The Reign of Sultan Mahomet IV. 1–256. o.

²¹ Rycaut 1700. The Reign of the Sultan Solymán. 257–398. o.

²² Rycaut 1700. The Reign of Sultan Achmet II. 398–522. o.

²³ Rycaut 1700. The Reign of Sultan Mustapha. 523–582. o.

²⁴ „This Continuation of the Turkish History having been Compiled by me at my leisure Hours, during my Ten Years attendance on Your Majesty’s Service at Hamburg...” Rycaut 1700. The Dedication. (Oldalszám nélkül.)

²⁵ Anderson 1989. 281. o.

²⁶ Rycaut 1700. 237–263. o.; Bécsi haditudósítások, 1995.

²⁷ Rycaut 1700. 397., 399–400. o.

²⁸ Rycaut 1700. Memoirs of Sir William Hussey’s Reception, and Negotiations at Belgrade, dated the 30th of April 1691. To Chancellor Straatman. 409–410. o., Sir William Hussey’s Letters to the Lord Pagett at Vienna. (Edirne, 1691. május 25., Edirne, 1691. június 3./13.) 411–412. o.

²⁹ Rycaut 1700. Instrumentum Pacis Caesareo–Ottomanicum, Subscriptum Januarii 26. 1699. 567–573. o.; The Instrument of the Treaty of Peace, Betwixt the German and Ottoman Empires, Subscrib’d, January 26. 1699. 574–581. o.; Copia Instrumenti Turcici cum Moscovita. 581–582. o.; Copia Instrumenti Moscovitae cum Turcis. 583–584. o.; A Copy of the Turkish Treaty with the Muscovite. 585–586. o.; A Copy of the Muscovite Treaty with the Turks. 587–588. o.; Instrumentum Pacis inter Serenissimum & Potentissimum Regem, et Republicam Poloniarum, et Excelsum Imperium Ottomanicum... 589–592. o.; The Treaty of Peace Between The Most Serene and Most Potent King, and Republic of Poland. 593–596. o.; Trattato Di Pace Tra L’Eccelso Imperio Ottomanno, E La Serenissima Republica di Venezia 597–599. o.; The Treaty of Peace between The Sublime Ottoman Empire, and Most serene Republic of Venice. 600–604. o.

³⁰ Rycaut 1700. A List of the Presents Presented to the Emperor by the Turkish Ambassador. 604. o.; Particulars of the Presents which the Emperor by his Ambassador Gave to the Grand Seigneur. 605. o.

³¹ Rycaut 1700. The Last Account of Count Tekely. 606. o.

³² Kropf 1897a.; Kropf 1897b.; Pauler 1897a.; Pauler 1897b.

³³ Király 1909. 258–260. o.; Rónay 1987.; Köpeczi 1976. 217–218., 274. o.

Az 1687. évi magyarországi hadjárat és a Harsány-hegyi csata

Sir Rycout az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjárat első céljaként a Belgrád³⁴ kapujának is tartott Eszék³⁵ elfoglalását jelölte meg.³⁶ Részletes leírást kapunk a török sereg előkészületeiről (a pétervárad³⁷ hajóhíd befejezése, az eszéki híd kijavítása) és a főerők összetételéről is.³⁸ Az 1687. április 27-én Szalánkeménél³⁹ állomásozó török katonaságra vonatkozóan az alábbi számadatok olvashatók: 27 800 janicsár („Janisaries”), 11 500 szpáhi („Spahees”), 8000 irreguláris katona („Volontiers”), 1100 gránátos („Granadiers”).

Továbbá hatszáz árkász, ezernégyszáz teve, háromszázhatvan négy marha, négyszáz vagon hadianyaggal, negyvenöt nehezebb és huszonnyolc könnyebb löveg („heavy Pieces of Cannon”, „Lighter for the field”) tartozott a felvonuló hadhoz.⁴⁰ A Szalánkeménél felsorakozó török erők ismertetése után az angol diplomata a keresztény sereg létszámadatait is közli, a 64 200 főre becsült császári had a következő összetétellel adatolt: 9 dragonyos ezred 7500 fővel (ezredenként 800–1100 katonával), 19 lovasezred 15 200 fővel (ezredenként 800 katonával), 27 gyalogos ezred 41 500 fővel (ezredenként 1500–2000 katonával).⁴¹

A hadjárat történéseinek leírása alapján Lotaringiai Károly június 4-én érkezett Budára, majd június 7-én indult tovább a Dráva felé.⁴² A Lotaringiai Károly és a Miksa Emánuel vezette szövetséges keresztény sereg Siklósnál („Siklos”) egyesült július 15-én, majd Valpó („Walpo”)⁴³ felé vonult.⁴⁴ Három nappal később a had már csak két angol mérföldre állomásozott Eszék⁴⁵től: megkezdődött a küzdelem a magyarországi hódoltság kulcsfontosságú erősségeért, Eszékért.

Sir Rycout megemlékezett a törökök eszéki erődítéseiről, eszerint a török sereg mély és szabályos árkokkal, illetve megfelelő számú löveggel vette körül az erősséget. A munkálatokat a keresztények francia hadmérnökök és katonák hatékony működésének tulaj-

³⁴ Ma Beograd, Szerbia.

³⁵ Ma Osijek, Horvátország.

³⁶ „It was now made known, that the Campaign was to begin with the attack of the Town of Esseck, that from thence a way might be opened to the Conquest of Belgrade...” *Rycout* 1700. 238. o.

³⁷ Petrovaradin, Szerbia.

³⁸ „They finished their Bridge of Boats at Peter Waradin, and with all the diligence imaginable they laboured to repair the Bridge of Esseck.” *Rycout* 1700. 236. o., „This was the beginning of the Campaign, and a Prelude to the happy Successes of the Ensuing Year; when New came that the Grand Vizier was marching at the Head of a Numerous Army towards Waradin, the Number of which was Reported to amount unto Fifty thousand men, according to the account which some Spyes pretended to have received from the Muster-Roll, taken the 27th of April, in the Plains of Salankemen near Belgrade...” *Rycout* 1700. 237. o.

³⁹ Sztari Szalankamen, Szerbia.

⁴⁰ Vö.: Bécsi haditudósítások 1995. 40. o. (1687. május 8. Az *Európai Újság* rendkívüli tudósítása a török főhadisereg Belgrád melletti csapatösszevonásáról, a hadsereg összetételéről és létszámáról.); *Rycout* 1700. 237. o. Az oszmán-török hadsereg XVII. század végi összetételéhez lásd: *Dávid Géza – Fodor Pál: Az oszmán hadsereg a zentai csata után (1697–1698)*. In: *Népek együttélése Dél-Pannóniában*. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára. Szerk. *Lengvári István – Vonyó József*. Pécs, 2003. 111–128. o.

⁴¹ *Rycout* 1700. 237–238. o.

⁴² „...on the 4th of June the Duke of Loraine arrived at Buda, ...he departed thence on the 7th, taking his march towards the Drave with a part of his Army; he designed to Encamp near the Bridge of Esseck, where Count Cherffemmburg was to join him with Nine Regiments...” *Rycout* 1700. 237. o.

⁴³ Valpovo, Horvátország.

⁴⁴ *Rycout* 1700. 250. o. (Hibás nyomtatott oldalszámmal.)

⁴⁵ Uo.

donították.⁴⁶ A nagyvezír katonaságával együtt az erődítések védelme mögött maradt, továbbá a török tűzérzségi tűz jelentős károkat okozott a védműekkel és árkokkal nem rendelkező keresztény táborban és seregben egyaránt.⁴⁷ Lotaringiai Károly fővezér – miután nem tudta nyílt csatára bírni az ellenséget – az egyre inkább kétes kimenetelű ostrom folytatása helyett az elvonulás mellett döntött.⁴⁸ A nagyvezír ekkor félreértelmezte Lotaringiai Károly seregének hadmozdulatát, és úgy vélte, hogy a gyenge és megfutamodó ellenség legyőzésére évek óta nem látott lehetőség kínálkozik.⁴⁹ (A látszólag hátráló keresztény sereg további jelentékeny veszteségeket szenvedett el a lovak legeltetése közben.)⁵⁰ Lotaringiai Károly haditerve a török sereg Eszék alól való elcsalása és a felégetett föld taktikájának alkalmazása mellett, annak nyílt csatára való kényszerítése volt.⁵¹ Az 1687. évi magyarországi hadjárat döntő összecsapására végül augusztus 12-én, a Harsány-hegynél került sor (2–3. kép). A csata közvetlen előzményeit a következőképpen írta le az angol diplomata: „A teljes török sereg Siklós felé vonult és egy nyílt területen tábort vert, nem messze attól a várostól, amit a császári sereg [korábban] szükségből elhagyott, és ahol új árkokat nyitott és figyelemre méltó védműveket emelt. Miután Mohácsot felgyújtották, a császáriak csatarendben vonultak Siklós felé.”⁵² A továbbiakban Sir Rycaut csataleírását teljes terjedelmében közlöm.

⁴⁶ „The Grand Vizier with a Numerous Army, and a well-ordered Camp, lodged under Esseck, fortified with a deep and regular Trench, and guarded with a good number of Cannon, in an open Plain, about Musquet-shot from a Wood. The Christians were much surprised to find the Turks thus regularly Encamped, which was an Art unknown to them till now; being therein instructed by some French Engeniers, and Captains, with Soldiers of the same Nation, under the Command of the Marquess of Persan...” *Rycaut* 1700. 241. o.

A bajor választófejedelem oldalán harcoló Claude Louis Hector de Villars márki a Dráva-híd menti táborban, július 22-én kelt levelében részletesen informálta Charles Colbertet az Eszéknél felsorakozó török erődítésekről és hadrendről: a Drávára támaszkodó erődítés vonalában a gyalogság két sorban helyezkedett el, a lovasság a sáncok mögött, a gyalogság közt, illetve a sáncok előtt foglalt állást, a keresztény sereg és a török védművek közt három nagy lovasscapat is felsorakozott. Igen hasonló képet mutatott be leírásában, illetve vázlatrajzában Luigi Ferdinando Marsigli az ellenséges hadrendről az Oszmán Birodalom felemelkedéséről és hanyatlásáról írt munkájában. Az olasz hadmérnök külön kihangsúlyozta a török erődítések újszerűségét, Villarsal ellentétben ugyanakkor a sáncok előtt nem három, hanem négy lovasscapatról tett említést a keresztény hadrend előterében. *Mémoires du Maréchal de Villars. Villars au marquis de Croissy. Du camp près le pont de la Drave, le 22 juillet 1687.* 361–362. o.; *Villars* 1987. 347–348. o. (Tévés dátummal.); *Marsigli* 1732. *Espiegazione della tavola XXVII.* 86–87. o.; *Marsigli* 2007. 187–189. o.

⁴⁷ „The Christian Army being come in sight of the Turkish Camp; it was expected that the Grand Vizier would have marched out, and given them Battle... But the Turks finding it their advantage to remain within their Trenches, made use of their Cannon against the Imperial Camp; which lying open, and undefended without Works or Trenches, did great execution both against the Horse and Men...” *Rycaut* 241. o.

⁴⁸ „Whereupon the Duke of Loraine observing that after he had for the space of 46 hours bid defiance to the Turkish Army, and that he could on no Terms provoke them to a Battle: He assembled a Council of War, ... it was resolved to make a Retreat, and repass the Drave.” *Rycaut* 1700. 241. o.

⁴⁹ „...the Turks observing the Retreat of their Enemies, and believing it to be a kind of Flight, either out of weakness in Strength, or want of Courage... The Turks, who had not for some years seen the backs of their Enemies, and seldom a Retreat made by them, full of vain Glory...” *Rycaut* 1700. 241. o. Lásd még: uo. 243. o.

⁵⁰ „...their Foragers...were often surprized by the Enemy with the loss of their Horses, and many of their Lives.” *Rycaut* 1700. 242. o.

⁵¹ „The Duke of Lorain intending to draw the Enemy after him... and set Fire to the Town of Mohatz, destroying all the subsistence round the Country; and intending to do the like by Siklos and Quinq; Ecclesiae...” *Rycaut* 1700. 243. o.

⁵² „...the whole Turkish Army marched towards Siklos, and pitched in an open Country not far distant from the Town through which the Imperial Army was of necessity to pass, and there they opened some new Trenches, and raised Works of some considerable defence. After that Mohatz was burnt; the Imperialists in order of Battle took their March towards Siklos...” *Rycaut* 1700. 243. o.

„A következő napon, augusztus 12-én a lotaringiai herceg, miután rendelkezett az ellenség részéről minden rendkívüli vagy váratlan eseménynek ellenálló katonai tenni-való ügyeiről, megkezdte a Siklós felé való vonulást – ekkor egy órányi menetire volt Siklóstól. Ijedelem támadt, mikor a síkság szétnyílt, és a bajor választót a bal szárnyával együtt megtámadta 8 ezer főnyi ellenséges lovas 6 ezer janicsárral támogatva, akik beás-ták magukat a domb lejtőjén, [és] ahonnan több sortüzet adtak le az Arco, Magni és Soyer lovas ezredekre.

Badeni Lajos herceg észrevette, hogy a domb oldalán van egy nagyon előnyös hely a janicsárok közelében, amit ha megszáll, azzal roppantmód bosszanthatja a törököket. Azonnal tájékoztatta erről a lotaringiai és a bajor hercegeket, akik elsőként Piccolomini vezetése alatt megerősítették a hátvédet négy regimenttel, majd meghagyták Lajos hercegnek, hogy foglaljon állást a megjelölt dombfejtőn, amit ennek megfelelően, nagyszerű eredménnyel végre is hajtott. A janicsárok három sortüzet adtak le, a szpáhik pedig hasonló gyakorisággal indítottak ádáz rohamot a [keresztény] hátvéd ellen. A választó embereit biztatva erősen és szilárdan rendezte őket az ellenség ismétlődő és hathatós lökései, illetve rohamai ellen, akik [ti. a támadó törökök] nem tudtak ellenállni a keresztények tüzének és rendíthetetlen hadrendjének. Megkezdődött a fegyelmezetlen és kapkodó menekülés, amiben a török lovasok összetorlódtak, és eltaposták a janicsárokat a lábuk alatt, visszahúzódtak az árkaikba, amikhez ugyanabban az időben értek el [a keresztények] az ellenséggel. Az egész sereget megzavarodásra és szégyenteljes megfutamodásra készítették, a keresztényeknek zsákmányul hátrahagyva a táborukat, sátraikat és teljes málhájukat.

Ezen az emlékezetes napon, amelyet ünnepel majd minden nemzedék, a két herceg, akik parancsnokok voltak, az egész világ számára kitüntették magukat csodálatos viselkedésük és rendíthetetlen bátorságuk által. Badeni Lajos, hozzájuk hasonló módon, karddal a kezében, minden helyen, megállás nélkül hadakozott, és biztatta a katonákat a saját jelenlétével és hangjával – demonstrálva és bizonyosságot adva nagyszerű vezér és bajnok mivoltáról; kinek követésével minden parancsnok, altiszt és katona jelét adta bátorságának és buzgalmának a világ felé ezen a dicsőséges napon.

Savoyai Eugén herceg volt az első, aki ezredeivel betört az ellenség árkaiba és ezen okból kifolyólag azt a jutalmat kapta, hogy elsőként vihette meg az örömteli hírt a császárnak.⁵³ Sinzendorf gróf, nagybátorságú és nagyreményű vitéz az ellenség legnagyobb sűrűjében kockáztatta életét – ezen a napon két lovát is kilőtték alóla és kettő pedig megsebesült, mindkettő az oldalán –, a balszárnyon harcolt, és egy nagy lövedék ellőtte a lábát. Akárhogyan is üldözte [Savoyai Eugén] az ellenséget a sáncokon túl, egyórányi járásra megállt csapatával, és az éjszaka leszálltakor úgy döntött, hogy beszünteti az üldözést és visszatér a táborba, hogy ember és ló – akik, már két napja túrték az élelem és a takarmány hiányát – megpihenhessen. Commercy hercege, aki az önkéntes gyalogosokat vezette, ugyancsak kiérdemelte az illő dicséretet: ugyanis ő rohamozta legelől az ellenséget, amivel megkérdőjelezhetetlen tanúságtételt tett. Ezredének az őrnagyát és százhatvanat a katonái közül megöltek a csata kezdetén. A halottak és a sebesültek teljes száma a keresztény oldalról nem sokkal volt több mint ezer – köztük három kapitány, tizenkét altiszt és négy trombitás –, ami igen meglepő és csodával határos, ha megszemléljük

⁵³ Vö.: *Henderson* 2002. 23. o.

azt a veszteséget, amit a törökök szenvedtek el. Köztük volt nyolcezer janicsár – mind kitűnő és válogatott katona – az agájukkal, vagy parancsnokkal, kétezren fogságba estek és körülbelül háromezren fulladtak meg, a teljes sereg szétszóródott a környék erdeiben, mocsaraiban és ingoványában.

Valóban meglepő és csodálatos volt ennek a napnak a győzelme, amit teljes mértékben a Seregek Ura mindenható kezének kell tulajdonítani: a török sereg nagyobb volt, mint a keresztény, százhúszezer főből állt, közülük nyolcvanezer volt katona. Bátorították őket a múlt sikerei, erejüktől és a keresztények visszavonulásától pedig önhittek és magabiztosak lettek. De az még meglepőbb volt, ahogy ez a félelmetes sereg legyőzetett, hiszen azt a bajor választó vezette balszárny hátvédjének csupán tízezer embere futamította meg. A lotaringiai herceg és Caprara gróf vezette jobbszárnyak nem volt ideje előre jönni a törökök hirtelen megfutódása előtt, akik, ha vártak és kitartottak volna, amíg a többi [keresztény] erők megérkeznek, minden bizonnyal olyan véres veszteséget szenvedtek volna a törökök, amit soha nem lett volna módjuk pótolni és ami talán a török birodalom teljes pusztulását és bukását jelenthette volna.

Ezután a bajor választót nagy kiváltság érte, amiért e napon diadalmas sikerrel harcolt: a nagyvezír pompázatos sátrát mint *opimia spolia*⁵⁴ neki juttatták fáradozásáért és vitézségéért jutalmul. Azt mondják, hogy ez a sátor volt a legpompásabb és leggazdagabb mindközül, amit ebben a háborúban eddig bármely hadvezér a harcmezőre hozott. Minden pénzt és kincset, amit a katonaság használt, az összes könyvet és iratot, ami hadseregre vonatkozik és a nagyvezír összes lófarkas lobogóját, illetve más jelvényét és további ötvenezer koronát, melyet egyes főtisztek állítólag saját céljaikra használtak, elvitték [a nagyvezíri sátorból].

Zsákmányoltak nagyszámú más sátrát is még ezen sátor mellett, amik mutatták a törökök nagyságát, jobban hivalkodva sátraik által a táborban, mint házaikkal és épületeikkel a városban. Továbbá elragadtak hatvanhét darab löveget – közülük négy különösen nagy volt –, ezer kantár⁵⁵ löport, négyszáz kanócot, körülbelül nyolcezer ágyúgolyót, három ezer bombát és kartácsolóvédekét, tízezer gránátot, mindenféle nagyszámú fegyvert, kétezer ökröt, ötszáz lovat, öszvért, szamarat és körülbelül kétszáz tevét, négyszáz bivalyt – amiket felszereltek és járomba kötöttek, hogy húzzák a vagon és a lövegeket –, bárányt és más megszámlálhatatlan jószágot.

Köztük volt még nagy mennyiségű kávé, csokoládé, cukor, serbet és méz, szőnyegekkal, fa- és gyapjúkötegekkel, továbbá zab, rizs, árpa, termények, olaj, kenyér és só. Röviden minden olyan dolog, ami szükséges és kívánatos embernek és állatnak, amivel a keresztény katonák felfrissíthették magukat a hosszú csata, a gyötrő és fársztó menetek után, és ami mind drága, illetve amiből nagy kereslet és hiány mutatkozik egy sereg fenntartásakor és ellátásakor. Ezen fényes győzelem után, augusztus 13-án Te Deumot tartottak a nagyvezír sátrában...⁵⁶

⁵⁴ Latin kifejezés, jelentése: jó nyereség. *Pápai Páriz* 1762. 484. o.

⁵⁵ 1000 kantár: 54 tonna. *Ágoston* 1992. 69. o.

⁵⁶ *Rycaut* 1700. 244–245. o. A forrás angol nyelvű szövegét a függelékben idézem: A *The History of the Turks...* (1700) leírása az 1687. évi Harsány-hegyi csatáról. A magyar forrásfordítást ellenőrizte: Szuromi Krisztof (Pázmány Péter Katolikus Egyetem).

A Harsány-hegyi csata után a török sereg Eszék felé menekült,⁵⁷ ahol az angol ismeretetés szerint megközelítőleg további hétszáz katona vesztette életét egy, a sereg sorai-ban támadt összeütközés következtében.⁵⁸ Ezt követően a nagyvezír Péterváradra ment, hogy rendezze katonaságának sorait és hogy felkészüljön egy újabb, a keresztények elleni összecsapásra. A török had azonban (öt havi zsoldját követelve) fellázadt a nagyvezír ellen, aki végül Belgrádba menekült.⁵⁹ A hadjárat folytatásaként több erősség, így Vuicsin („Wuching”),⁶⁰ Valpó és Eszék is keresztény kézre került.⁶¹ A török által elhagyott, de öt helyen is aláaknázott Eszéken további ötvenöt löveget, kettő mozsarat és két petárdát zsákmányolt a keresztény szövetséges sereg.⁶² A hadjárat befejeztével végül Lotaringiai Károly a folyamatos esőzések miatt nagy nehézségek közepette vezette seregét az erdélyi téli szálláshelyre;⁶³ az 1687. évi magyarországi hadjáratot Sir Rycaut pozitívan értékelte.⁶⁴

Kritikai összegzés

Az 1687. évi magyarországi hadjárat eseményeit Sir Paul Rycaut a rendelkezésre álló kontrollforrásokkal jól egybevetethetően, pontosan mutatta be.⁶⁵ A hadjáratot lezáró csata helyszínül az auktor a Harsány-hegy („Mount of Arschan”)⁶⁶ térségét jelölte meg.⁶⁷ Rycaut a csatateret könyvében az 1526. évi mohácsi csata helyszínével is kapcsolatba hozta: „...ezt a győzelmet azon a helyen aratták, ahol Lajos, az utolsó magyar király elpusztult és ahol a serege legyőzött Nagy Szulejmán szultán által, aki ennek emlékére fából emelt zarándokhelyet alapított [ott], és azt ellátta évi nyolcszáz korona jövedelem-

⁵⁷ „The Grand Vizier with his scattered Troops rallied near Esseek...” *Rycaut* 1700. 246. o.

⁵⁸ „The Dispute grew so hot between the Two Ranks, and Orders of Soldiers, who were always emulous of each other, that at length they came to Blows, and to a Civil War, in which about Seven hundred were killed upon the place.” *Rycaut* 1700. 246. o.

⁵⁹ „The Grand Vizier retired from Esseek to Peter Waradin, where he intended to muster up his Forces, and to recount his loss, and make the best stand he could against the farther Progress of the Christian Arms; but the Turkish Troops instead of yielded obedience to their commanders, publicly arose against the Vizier, boldly demanding of him five Months pay, ... Upon which Insolence the Grand Vizier fled to Belgrade...” *Rycaut* 1700. 247–248. o.

⁶⁰ Voćin, Horvátország.

⁶¹ *Rycaut* 1700. 248–249. o. Vö.: Mémoires du Maréchal de Villars; Villars au roi. Vienne, 16 septembre 1687. 381. o. (*Villars* 1987. 372. o.)

⁶² „...the Turks having abandoned Esseek, to be true, ...that the Turks before they left the place, had formed five Mines under the Walls, ...Dunewalt ...had taken possession of Esseek, and had found therein Fifty five Pieces of Cannon, two Mortar Pieces, two Petards, with a great quantity of Ammunition and Provision of all forts...” *Rycaut* 1700. 249. o.

⁶³ „The Duke of Lorraine in the mean time took his march with the remainder of his Army towards Mohatz, with design to pass the Danube, and on that side to refresh his Army, and allot out to them Quarters for the Winter in Transylvania, Moldavia, and Valachia... But this March proved much more difficult than was imagined or expected; for the Ways and Fields by the continual rains were so deep and rotten, and full of Water...” *Rycaut* 1700. 247. o.

⁶⁴ „This Year’s Campaign being thus gloriously ended, to the great and lasting Honour of the Emperor, and to the Welfare and Safety of the Empire, and all Germany and as we may justly say of all Christendom...” *Rycaut* 1700. 263. o.

⁶⁵ Az angol diplomata Eszék sikertelen ostroma és a Harsány-hegyi csata eseményeinek leírása mellett más magyarországi hadműveletekről is, így például Eger („Agria”), d’Oria („Marquess Doria”) vezette ostromáról és kapitulációjáról is megemlékezett. *Rycaut* 1700. 242., 245–246., 265–266. o.

⁶⁶ *Rycaut* 1700. 244. o.

⁶⁷ „The Success of this Battle, near Harscham, happened very seasonable to the Christian...” *Rycaut* 1700. 246. o.

mel, hogy a dervisek⁶⁸ – akik a török szerzetesek egy csoportja – napi áhítataikat és imákat végezzék azon a helyen.”⁶⁹ Az 1687. évi összecsapás helyének az első mohácsi csata helyszínével való megfeleltetése később több történeti munkában, így Jean de La Brune (1691), Dom Augustin Calmet (1728) és Franciscus Wagner (1731) művében is feltűnik.⁷⁰

A *The History of the Turks...* híradása szerint az összecsapás a Siklós felé vonuló szövetséges keresztény sereg (Miksa Emánuel választó által vezetett) balszárny elleni török támadással vette kezdetét (első szakasz), majd az események ismertetése a török tábor elleni keresztény rohammal és győzelemmel folytatódik (második szakasz).⁷¹ A csata első fázisának fontos momentuma volt, hogy a Lotaringiai Károly vezette keresztény jobbszárny – a kedvezőtlen terepviszonyok miatt – nem tudta azonnal megsegíteni teljes erejével a szorongatott helyzetben levő balszárnyat.⁷² Az összecsapás második szakaszának ismertetésekor Rycaut megemlékezett a Commercy-ezred⁷³ jelentős embervesztéseiről,⁷⁴ nem tett viszont említést a török tábor befejezetlen védműveiről. A csata meghatározó, az írásos forrásokból jól ismert tényezője volt, hogy a szpáhi lovasság által magára hagyott janicsár gyalogság a befejezetlen sáncokban nem volt képes a támadók ellen hatékony védekezés kifejtésére.⁷⁵ A csatában résztvevő nevesebb személy sebesüléséről, csak Zinzendorf gróf⁷⁶ vonatkozásában olvashatunk.⁷⁷ Megemlíthető, hogy Sir Rycaut Pálffy Ferenc gróf Harsány-hegyi csata előtti súlyos sebesüléséről informálta még az olvasókat.⁷⁸ A török és a keresztény sereg embervesztéseinek számadatai, illetve a török táborban szerzett lövegállomány megadott nagysága jól párhuzamba állítható a Harsány-hegyi csata más írásos forrásaival. A kontrollforrások keresztény oldalról 600–1000, a török sereg részéről 7–25 ezer főnyi veszteségről, továbbá 60–90 darab zsákmánylövegről adtak hírt.⁷⁹

⁶⁸ Mohamedán kolduló szerzetesek. *Ágoston – Masters* 2009. 183. o.

⁶⁹ „...this victory was obtained in that very Ground, where Lodowick, the last of the Hungarian Kings was slain, and his army Routed by Sultan Soliman the Magnificent, who in Memory thereof, caused a Mosch of Wood to be erected, and Endowed it with Eight hundred Crowns Yearly Rent, that Dervises, who are a sort of Turkish Friars, might solemnize their daily Devotions and Prayers in that place.” *Rycaut* 1700. 245. o. (A búcsújárárhelytel kapcsolatban Evliya Çelebi /1611–1679/ török utazó a következőket írta: „Ebben az útközetben vértanúvá lett mohamedán népet Szulejmán khán a fennebbi halom körül eltemetette s az most búcsújárárhely. E búcsújárárhely fölött magas pavillon áll melyben kút van, s a jövő-menők ott isznak. E zárandoklási helynek négy oldalán árok van, melyet a kegyes budai vezír Hasszán pasa ásott, mondván: »Az itt eltemetett vértanúkat állatok ne rágják össze.«” *Evliya* 1985. 225. o.)

⁷⁰ *La Brune* 1691. 362. o.; *Calmet* 1728. 1167. hasáb; *Wagner* 1731. 20. o.

⁷¹ *Rycaut* 1700. 244–245. o.

⁷² *Mémoires du Maréchal de Villars; Villars au marquis de Croissy. Au camp de Baraniavar, le 15 août 1687.* 369–370. o.; *Villars* 1987. 375–358. o.

⁷³ Charles-François de Lorraine, Commercy hercege (1661–1702) császári ezredes, később vezérőrnagy. *Wanostrucht* 1829. 161–162. o.

⁷⁴ *Mémoires du Maréchal de Villars; Villars au marquis de Croissy. Au camp de Baraniavar, le 15 août 1687.* 370. o.; *Villars* 1987. 358. o.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Christian Ludwig Zinzendorf gróf (1669–1687), Georg Ludwig Zinzendorf titkos tanácsos és Hoffkammer elnök fia. *Wurzbach* 1877. 16. o.

⁷⁷ *Rycaut* 1700. 244. o.

⁷⁸ „...Count Francis Palfy, who was Lieutenant Colonel of the Regiment, which belonged to the General of that name, was shot in the Head by a Cannon Bullet.” *Rycaut* 1700. 241. o. Vö.: *Mémoires du Maréchal de Villars; Villars au marquis de Croissy. Du camp près le pont de la Drave, le 22 juillet 1687.* 363. o.; *Villars* 1987. 349. o. Lásd még: Budától–Belgrádig 1987. 457. o.

⁷⁹ Bécsi haditudósítások 1995. 78. o.; *Mercure galant* 2017. 29–30. o.

Fontos megjegyeznünk, hogy Sir Rycaut az 1687. évi magyarországi hadműveletekkel párhuzamosan ismertette az októberi balázsfalvai⁸⁰ szerződést és a decemberi pozsonyi⁸¹ koronázást is. A balázsfalvai szerződés⁸² tíz pontjának bemutatása után részletes leírást olvashatunk a császári család Pozsonyba („Possonium”) való megérkezéséről és József főherceg⁸³ Szent Márton-templomban tartott koronázási ceremóniájáról.⁸⁴

Összegzőképpen elmondható, hogy a *The History of the Turks...* a Harsány-hegyi összecsapásra, valamint az 1687. évi magyarországi hadjártra vonatkozóan pontos és hiteles információkat közöl. Sir Paul Rycaut munkája továbbá azért is nagy jelentőséggel bír a hazai hadtörténeti kutatás számára, mert a magyarországi visszafoglaló háborúk első szakaszának (1683–1699) ismertetése mellett, azzal párhuzamosan az Oszmán Birodalom belső történéseire is nagy alaposággal reflektál.

FÜGGELÉK

***A The History of the Turks... leírása az 1687. évi Harsány-hegyi csatáról*⁸⁵**

„The next day being the 12th of August, the Duke of Lorain having disposed his Affairs in a Military posture, against all accidents and contingences from the Enemy whatsoever, began his March towards Siklos with the right Wing, being then about an hour’s March distant from Siklos. Scarce had he opened the Plain, when the Elector of Bavaria with his left Wing was attacked by Eight thousand of the Enemies Horse, sustained by Six thousand Janisaries, who had the night before intrrenched themselves on the side of a Hill, from whence they fired many Vollies of Shot on the three Regiments of Cavalry, viz. Arco, Magni and Soyer.

Prince Lewis of Baden having observed that there was a very advantagious place on the side of the Hill near to the Janisaries, which, if possessed, might very much annoy the Turks; immediately advertised the Dukes of Loraine and Bavaria thereof, who having in the first place reinforced the Rear-guards with four Regients under the conduct of Piccolomini, gave it in charge to Prince Lewis, to take the Post he had denoted on the side of the Hill; which accordingly he performed with admirable Success; for the Janisaries having fired three Vollies, and the Spahees having furiously charged the Rear-guard as often; the Elector encouraging his Men settled them firm and stedly against the frequent and forcible Shocks and Charges of the Enemy; who not being able to endure the Fire, and the unshaken order of the Christians, bettok themselves to a disorderly and precipitate Flight, in which the Turkish Horse broke in upon their Foot, and trampling down the

⁸⁰ Blaj, Románia.

⁸¹ Bratislava, Szlovákia.

⁸² „...the Duke of Loraine entred into a Treaty with Prince Apafi, and the States of Transilvania... These Articles being agreed, and concluded between the Duke of Loraine, and the Prince and Estates of Transilvania, and afterwards ratified by the Emperor, the Troops marched into their Winter-Quarters; and it was hoped, that Moldavia, and Walachia being Neighbouring Provinces, would follow the Example of the more powerful Principality.” *Rycaut 1700.* 263. o.

⁸³ I. József német-római császár és magyar király (1705–1711).

⁸⁴ *Rycaut 1700.* 263–265. o.

⁸⁵ *Rycaut 1700.* 244–245. o.

Janisaries under foot, drove them back into their Trenches, into which entering at the same time with the Enemy, they put the whole army to the Rout, and to a shameful Flight, leaving their Camp, Tents and all their Baggage for a Prey to the Christians.

On this memorable day, which is to be celebrated to all Posterity, the two Dukes, who were Generals, signalized themselves by their admirable Conduct, and undaunted Bravery, to all the World. Prince Lewis of Baden in like manner, with his sword on his Hand, applying himself at all places to direct, and encourage the Soldiery by his Prefence and Voice, demonstrated and evidenced himself to be a great Captain and Champion; in imitation of whom, and of all other the Commanders, the inferior Officers and Soldiers gave marks to the World of their bravery and zeal in the Successes of that glorious day.

The Prince Eugenie of Savoy was the first, who with the Regiments of his Brigade entered the Trenches of the Enemy; and for that reason had the honour to be the first Messenger of this happy News unto the Emperor. Count Sinzendorf, a Cavalier of great Courage, and Hope, adventuring his Person amidst the thickest of his Enemies, had Two Horses killed under him that day, and Two wounded, together with his Page, who fought on his Left-hand; and by a great Shot had his Leg broke : Howsoever he pursued the Enemy beyond their Trenches for the space of an hour, as did the rest of the Army, until the Close of the Evening, when it was thought fit to desist from the pursuit, and return to the Camp, that they might give Refreshment both to Man, and Horse, who had for two days greatly suffered for want both of Victuals, and Forage. The Prince of Commercy, who Commanded the Troops of Volontiers, deserved also his due Praise, being one of the most forward to attack the Enemy, of which he gave undeniable Proofs, the Sargeant Major of his Regiment, and One hundred and Sixty of his Soldiers being slain at the beginning of the Battle. The whole Number killed and wounded on the Christian side, were not much above One thousand, Three Captains, Twelve subaltern Officers, and Four Trumpeters; which indeed was very strange, and almost miraculous, if we consider the great loss which the Turks sustained; for there were Eight thousand Janisaries with their Aga, or General, killed on the place all choice and select Soldiers, Two thousand were made Prisoners, and about Three thousand Drowned, and the whole Army scattered and dispersed in the Woods, Marshes, and Boggs of that Country.

Strange and wonderful indeed was the Success of this day, and ought wholly to be ascribed to the Almighty Hand of the God of Hosts: For the Turkish Army was much more numerous than the Christian, consisting in all of One hundred and twenty thousand, of which Eighty thousand were Fighting men, encouraged by late Successes, and grown proud, and confident of their Strength, by the Retreat which the Christians made. But what is still more strange, is that this formidable Army was Defeated, and put to Flight by Ten thousand men only of the Left-wing of the Rear-Guard, Commanded by the Elector of Bavaria; for the Right-wing under the Duke of Lorraine, and Led by Count Caprara, had not time to come up, before the Turks were put to a Rout, and a Hasty Flight, which had they delayed and stood until the other Forces had come up, it might, in all probability, have proved so bloody a loss to the Turks, as could never more have been recovered, and which might have proved the total Ruin and Downfal of the Ottoman Empire.

Thus since it was the Fortune of the Elector of Bavaria to Fight that day with Victorious Success, the Magnificent Tent of the Grand Vizier, like opima spolia, were by Lot the just Reward of his Labour, and Valou. It is said, That that Tent was the most sumptuous and

rich of any, that had, during this whole War, been brought by any preceeding General into the Field; therein was taken all the Cash, or Ready-Money brought for the Use of the Army, all the Books and Accounts belonging to the Militia, the Horse-tails or Tugh carried before the Vizier; besides Fifty thousand Crowns, which some principal Officers, as is said, appropriated to their own Use.

Besides this stately Tent, there were great Numbers of other Tents taken, in which the Turks show most of their Grandeur, making more Ostentation by their Tents, in the Camp, than they do by their Houses, and Edifices in the city. Moreover there were taken Sixty seven Pieces of Canon, Four of which were of an extraordinary bigness; of Powder there was a Thousand Kintals, of Match Four hundred , about Eight thousand Cannon-Bullets, Three thousand Bombs and Carcasses, Ten thousand Granadoes, Arms of all forts in great Numbers, Two thousand Oxen, Five hundred Horse, Mules, Asses, and Camels about Two hundred, Buffoloes Four hundred, which were appointed and fitted to the Yoke, for drawing Carriages, and Cannon; Sheep, and other Cattle innumerable.

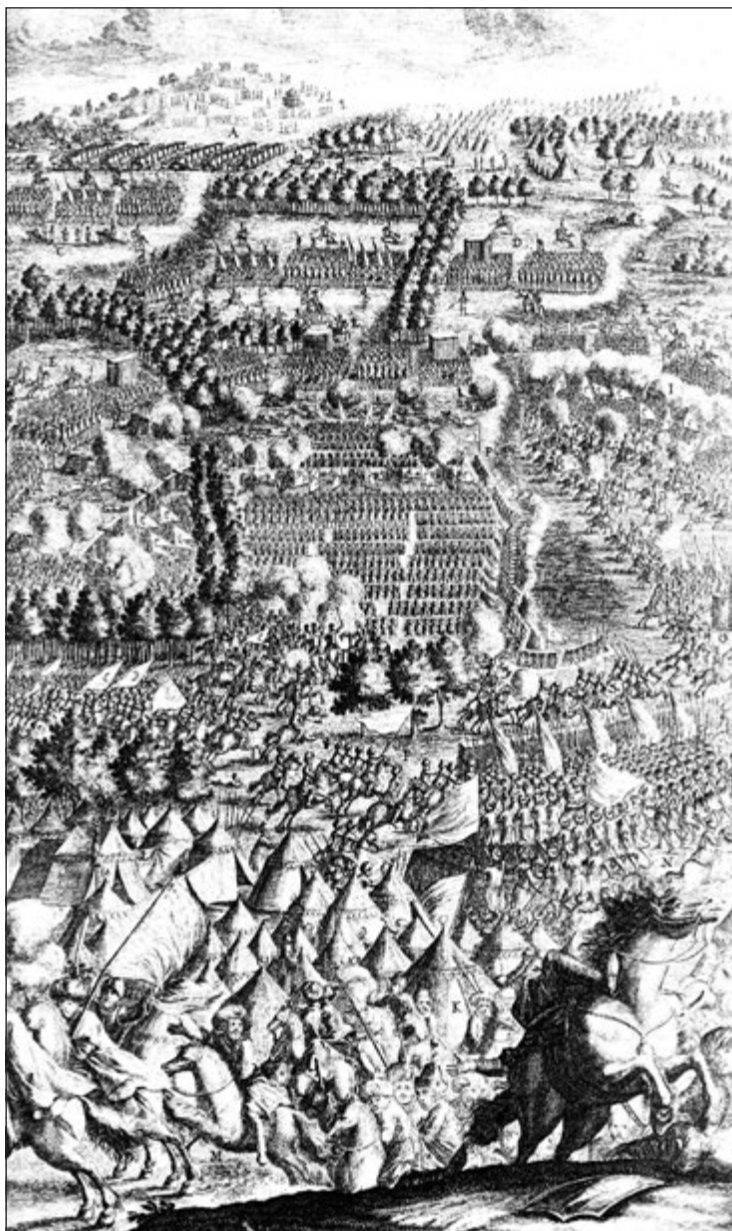
Besides all this, there were found great quantities of Coffee, Chocolate, Sugar, Sherbet, and Honey, with Carpets, and Beds of Wool, and Cotton: Also Oats, Rice, Barley, Flower, Oyl, Bread, and Salt; in short, all things necessary and convenient for Man and Beast; with which the Christian Soldiers refreshed themselves after a long Battle, tedious and tiresome Marches, in great Want, and Scarcity of all Necessaries for Support and sustenance of an Army. After which great and signal Victory, Te Deum was on the 13th of August Sung in the Tent of the Grand Vizier...”

THE
HISTORY
OF THE
TURKS.
BEGINNING
With the Year 1679.
Being a full Relation
Of the Last Troubles in *Hungary*, with the Sieges
of *Vienna*, and *Buda*, and all the several Battles both by
SEA and LAND, between the *CHRISTIANS*, and
the *TURKS*, until the End of the Year 1698, and 1699.
IN WHICH
The Peace between the Turks,
AND THE
Confederate *Christian Princes and States*, was happily
Concluded at *Carlowitz* in *Hungary*, By the Mediation of
His Majesty of *Great Britain*, and the States General of the *United
Provinces*.

*With the Effigies of the Emperors and others of Note, Engraven at Large upon Copper, which Compleats
the Sixth and Last Edition of the History of the Turks. In Two Vol. in Folio.*

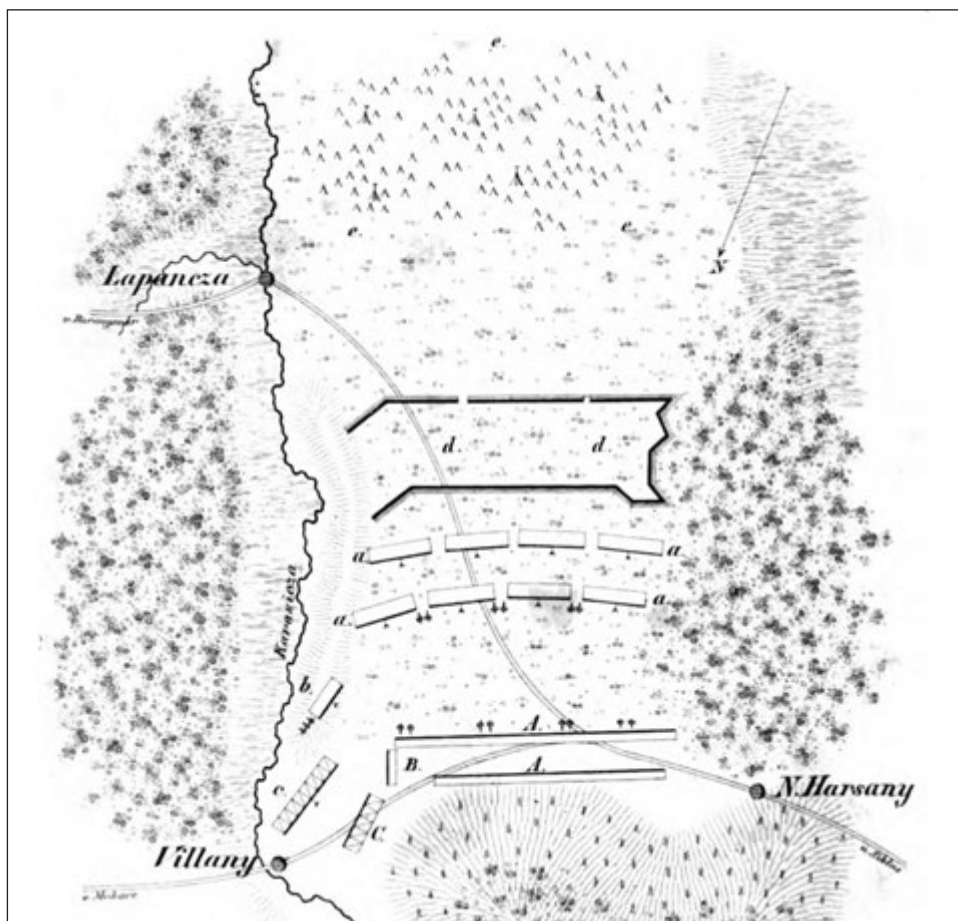
By Sir *PAUL RYCAUT*, Kt. Eighteen Years Consul at *Smyrna*, now his Majesty's
Resident at *Hamburg*, and Fellow of the *Royal Society*.

L O N D O N :
Printed for *Robert Clabell*, in *St. Paul's Church-Yard*, and *Abel Koper*
against *St. Dunstan's Church* in *Fleetstreet*. M D C C .

J. Joseph Waldtman és J. Ulrich Kraus ábrázolása a Harsány-hegyi csatáról⁸⁶

⁸⁶ Forrás: Admirables Efectos 1696. (Oldalszám nélkül, magángyűjteményben.) – A milánói Marcos Antonio Pandulpho Malatesta nyomdájában kiadott kötet csataképet a *Budától–Belgrádig...* című forrásgyűjtemény Beutats Pieter Balthasar alkotásaként hozza. (Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, lt. sz.: 5708.) Budától–Belgrádig 1987. (Oldalszám nélkül.) Lásd még: *Lotaringiai Károly* 2017. 768. o.

*Philipp Röder vázlatrajza a Harsány-hegyi összecsapásról.
(A vázlat alsó részén a Harsány-hegygel)⁸⁷*

⁸⁷ Forrás: Röder 1842. Pl. I. Schlacht am Berge Harsan. (Oldalszám nélkül, magányújteményben.)

BIBLIOGRÁFIA

- A mohácsi csata emlékünnepei 1937. A mohácsi csata emlékünnepei. *Budapesti Hírlap*, 1937. augusztus 10. 8. o.
- A mohácsi ünnepek 1937. A mohácsi ünnepek. *Újság*, 1937. augusztus 10. 9. o.
- Admirables Efectos 1696. Admirables Efectos de la Providencia sucedidos en la vida e imperio de Leopoldo primero... emperador de Romanos III. Milánó, 1696.
- Anderson* 1989. *Sonia P. Anderson: An English Consul in Turkey*. Paul Rycaut at Smyrna, 1667–1678. Oxford, 1989.
- Ágoston* 1992. *Ágoston Gábor: A török hadsereg löporellátása a 16–17. századi magyarországi hadjáratokban*. *Zalai Múzeum*, 4. (1992) 65–72. o.
- Ágoston – Masters* 2009. *Gábor Ágoston – Bruce Masters: Encyclopedia the Ottoman Empire*. New York, 2009.
- Baktir* 2016. *Hasan Baktir: The history of the present state of the Ottoman empire*. In: *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*. Volume 8. Northern and Eastern Europe (1600–1700). Ed. *David Thomas – John Chesworth*. Leiden, 2016. 413–419. o.
- Bécsi haditudósítások 1995. Bécsi haditudósítások az 1687. évi török elleni hadjáratról (1687. május–november). Közreadja, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta: *Szita László*, ford.: *Szita László – Somody Ferenc*. In: *Baranyai történetírás*. 1992/1995. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1995. 37–84. o.
- Budától–Belgrádig 1987. Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1987.
- Calmet* 1728. *Dom Augustin Calmet: Histoire ecclésiastique et civile de Lorraine...* III. Nancy, 1728.
- Careri* 2002. *Jászay Magda: Olasz hadinapló az 1687. évi török elleni hadjáratról*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 115. (2002) 2. sz. 399–419. o.
- Darling* 1994. *Linda T. Darling: Ottoman Politics Through British Eyes: Paul Rycaut's the Present State of the Ottoman Empire*. *Journal of World History*, 5. (1994) 1. sz. 71–97. o.
- Evlia* 1985. *Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai (1660–1664)*. Ford. *Karácson Imre*. Budapest, 1985.²
- Filiz* 2003. *Filiz Turhan: The Other Empire. British Romantic Writings about the Ottoman Empire*. New York–London, 2003. 12–14. o.

- Girardin* 2007. *Kerekes Dóra*: Pierre de Girardin francia követ feljegyzései az Oszmán Birodalomról. Documenta Hungarorum in Gallia. III. Paris–Budapest–Szeged, 2007.
- Henderson* 2002. *Nicholas Henderson*: Prince Eugen of Savoy. London, 2002.
- Hopp* 1971. *Hopp Lajos*: Kelemen Mikes, l’auteur des Lettres de Turquie. *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae*, 13. (1971) 1–4. sz. 167–190. o.
- Horváth* 1931a. *Horváth Kázmér*: A II. mohácsi csatára vonatkozó kutatások és annak eredményei. I. *Dunavidék*, 1931. április 26. 2. o.
- Horváth* 1931b. *Horváth Kázmér*: A II. mohácsi csatára vonatkozó kutatások és annak eredményei. II. *Dunavidék*, 1931. május 3. 2. o.
- Horváth* 1931c. *Horváth Kázmér*: A II. mohácsi csatára vonatkozó kutatások és annak eredményei. III. *Dunavidék*, 1931. május 10. 2. o.
- Journal... du duc Charles V de Lorraine Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine. Texte présenté et annoté par *Ferenc Tóth*. Paris, 2017.
- Király* 1909. *Király György*: A törökországi levelek forrásaihoz. *Egyetemes Philológiai Közöny*. Szerk. *Császár Elemér – Láng Nándor*. Budapest, 1909. 257–277., 334–345. o.
- Köpeczi* 1976. *Köpeczi Béla*: „Magyarország a kereszténység ellensége”. A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Budapest, 1976.
- Kropf* 1897a. *Kropf Lajos*: Adalék a Wesselényi-összeesküvés történetéhez. *Századok*, 31. (1897) 309–314. o.
- Kropf* 1897b. *Kropf Lajos*: Adalék a Wesselényi-összeesküvés történetéhez. (Válasz Pauler Gyula úrnak.) *Századok*, 31. (1897) 562–563. o.
- La Brune* 1691. *Jean de La Brune*: La vie de Charles V. duc de Lorraine et de Bar, et Généralissime des Troupes Impériales. Amsterdam, 1691.
- Lakatos* 1937. *Lakatos Géza*: A második mohácsi csata. *Magyar Katonai Szemle*, 1937. 8. sz. 199–209. o.
- Lotaringiai Károly* 2017. *Tóth Ferenc*: Lotaringiai V. Károly herceg hadjáratainak naplója: a törökellenes magyarországi hadjáratok 1683–1688 közötti szakaszának forrása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 130. (2017) 3. sz. 755–77. o.
- Marsigli* 1732. L’État militaire de L’Empire Ottoman, ses Progrès et sa Décadence par Mr. le Comte de *Marsigli*... Seconde Partie. Amsterdam, 1732.
- Marsigli* 2007. *Luigi Ferdinando Marsigli*: Az Oszmán Birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról. Ford. *F. Molnár Mónika*, szerk. és s. a. r. *Csákváry Ferenc és Domokos György*. Budapest, 2007.

- Mémoires du Maréchal de Berwick Collection des Mémoires relatifs à l'histoire de France... (Mémoires du maréchal de Berwick, Tome I.) Tome 65. Par *A. Petitot et Monmerqué*. Paris, 1828. 281–438. o.
- Mémoires du Maréchal de Villars Mémoires du Maréchal de Villars. Tome 1. Par *M. Le Mis de Vogüé*. Paris, 1884.
- Mercure galant 2017. *Polgár Balázs*: A francia Mercure galant tudósítása az 1687. évi Harsány-hegyi csatáról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 130. (2017) 1. sz. 23–35. o.
- Németh 1897. *Németh Béla*: Baranya Szent Istvántól a jelen korig. In: Baranya múltja és jelene. II. k. Szerk. *Várady Ferenc*. Pécs, 1897. 209–730. o.
- Papademetriou 2015. *Tom Papademetriou*: Render unto the Sultan. Power, Authority, and the Greek Orthodox Church in the early Ottoman Centuries. Oxford, 2015.
- Pauler 1897a. *Pauler Gyula*: Nyílt levél. *Századok*, 31. (1897) 314–316. o.
- Pauler 1897b. *Pauler Gyula*: Pauler levele a szerkesztőhöz. *Századok*, 31. (1897) 316. o.
- Pápai Páriz 1762. *Francisco Pápai Páriz*: Dictionarium Latino–Hungaricum. Nagyszében, 1762.
- Rónay 1897. *Rónay Ágnes*: Sir Paul Rycaut angol nyelvű, Zrínyire vonatkozó tudósításai. In: Zrínyi-dolgozatok IV. Szerk. *Kocsis Sándor Iván*. Budapest, 1987. 173–203. o.
- Röder 1842. *Philipp Röder von Diersburg*: Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken. Zweiter Band. Carlsruhe, 1842.
- Rycaut 1700. *Sir Paul Rycaut*: The History of the Turks. Beginning with the Year 1679... until the end of the Year 1698, and 1699. London, 1700.
- Sándor 1872. „Kegyelmes uram, méltóságos fejedelem! ...” [Sándor Pál követ levele Apafi Mihályhoz, 1687. szeptember 14.] In: Török-Magyarorkori Történelmi Emlékek. VII. k. Szerk. és jegyzetekkel ellátta: *Szilárdy Áron – Szilágyi Sándor*. Budapest, 1872. 259–264. o.
- Schweickard 2015. *Wolfgang Schweickard*: Paul Rycaut, The Present State of the Ottoman Empire. Textual and Lexical Borrowings from Turkish. *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*, 132. (2015) 187–196. o.
- Seccombe 1897. *Thomas Seccombe*: Rycaut or Ricaut, Sir Paul. In: Dictionary of National Biography. V. 50. Ed. *Sidney Lee*. London, 1897. 38–40. o.

- Şenlen* 2005. *Sila Şenlen*: Richard Knolles' The Generall Historie of the Turkes as a Reflection of Christian Historiography. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18. (2005) 379–393. o.
- Sugár* 1983. *Sugár István*: Lehanyatlík a török félhold. Budapest, 1983.
- Szakály* 1986. *Szakály Ferenc*: Hungaria eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól. 1683–1718. Budapest, 1986.
- Szilahtár – Rasid* 1989. *Hóvári János*: A nagyharsányi csata török szemmel. In: Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből. 1686–1688. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1989. 65–73. o.
- Szita* 1987. *Szita László*: Bevezetés. In: Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1987. 7–10. o.
- Szita* 1988. *Szita László*: Nemzetközi hadtörténeész konferencia Siklóson. *Levéltári Szemle*, 38. (1988) 2. sz. 86–89. o.
- Szita* 1989a. *Szita László*: Újabb adatok az 1687. évi török elleni hadjárat történetéhez. *Baranyai Levéltári Füzetek*, 117. (1989) 27–50. o.
- Szita* 1989b. Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből. 1686–1688. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1989.
- Varga J.* 1986. *Varga J. János*: A fogyó félhold árnyékában. Budapest, 1986.
- Veress D.* 1987. *Veress D. Csaba*: Hol volt az úgynevezett „második mohácsi csata” 1687. augusztus 12-én? *Hadtörténelmi Közlemények*, 34. (1987) 4. sz. 691–715. o.
- Villars* 1987. Louis Hector Villars ezredes levelei Charles Colbert Marquis de Croissy francia külügyi államtitkárhoz. Ford. *Szita László*. In: Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1987. 337–386. o.
- Villars* 2015. *Polgár Balázs*: Claude-Louis-Hector de Villars márki és az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjárat. *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 1. sz. 184–201. o.
- Wagner* 1731. *Franciscus Wagner*: Historia Leopoldi Magni Caesaris Augusti. Pars II. Augustae Vindelicorum, 1731.
- Wanostrocht* 1829. *Nicolas Wanostrocht*: Recueil choisi de traits historiques et de contes moraux. New York, 1829.
- Wurzbach* 1877. *Constantin von Wurzbach*: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich... Bd. 35. Wien, 1877.

Balázs Polgár

DESCRIPTION OF THE 1687 ANTI-OTTOMAN CAMPAIGN IN HUNGARY IN “THE HISTORY OF THE TURKS...”

(Abstract)

The book *The History of the Turks Beginning with the Year 1679... until the end of the Year 1698, and 1699*, written by English traveller and diplomat Sir Paul Rycout (1629–1700), was published at Robert Clavel and Abel Roper’s printing house in London in 1700. According to the text of the dedication to William III of England (reign: 1672–1702), the author compiled his book in Hamburg during the ten years preceding the publication, and used the news coming from The Hague, Vienna and Venice. (One of Sir Rycout’s press-sources about the news of the events in Hungary in 1687 was *Europaeische Zeitung*.) The present source publication endeavours to give a translation and a critical analysis of one part of Sir Paul Rycout’s work, the description of the battle at Harsány Mountain. To give a summary, *The History of the Turks...* published exact and authentic pieces of information in connection with the battle at Harsány Mountain and the military campaign in Hungary in the year 1687. Sir Paul Rycout’s work is important for Hungarian military history research because in addition to describing the first phase of the Reconquest of Hungary (1683–1699), it also comments thoroughly on the internal affairs of the Ottoman Empire.

Balázs Polgár

DIE BESCHREIBUNG DES WERKS „THE HISTORY OF THE TURKS...“ ÜBER DEN FELDZUG GEGEN DIE TÜRKEN IN UNGARN IM JAHRE 1687

(Resümee)

Das Buch mit dem Titel *The History of the Turks Beginning with the Year 1679... until the end of the Year 1698, and 1699* des englischen Reisenden und Diplomaten Sir Paul Rycout (1629–1700) erschien im Jahre 1700 in der Londoner Druckerei von Robert Clavel und Abel Roper. Dem Wortlaut der Widmung an den englischen König Wilhelm III. (Herrschaft: 1672–1702) zufolge stellte der Verfasser das Material des Buches während der zehn Jahre vor dem Erscheinen unter Verwendung von Nachrichten aus Hamburg, Den Haag, Wien und Venedig zusammen. (Als eine der journalistischen Quellen in Bezug auf die Nachrichten aus Ungarn aus dem Jahre 1687, die Sir Rycout zur Verfügung standen, können wir die Berichte der *Europaeischen Zeitung* angeben.) Die vorliegende Quellenpublikation bezieht sich auf die Übersetzung und kritische Analyse der Schlachtbeschreibung im Werk von Sir Paul Rycout, die das Gefecht am Harsány-hegy kundtut. Zusammenfassend können wir feststellen, dass das Werk *The History of the Turks...* in Bezug auf das Gefecht am Harsány-hegy sowie den Ungarnfeldzug des Jahres 1687 genaue und glaubwürdige Informationen kundtut. Das Werk des Sir Paul Rycout ist auch deshalb von großer Bedeutung für die ungarische militärhistorische Forschung, weil es neben der Beschreibung des ersten Abschnitts (1683–1699) der Rükeroberungskriege in Ungarn – parallel dazu – auch auf die internen Ereignisse des Osmanischen Reiches sehr gründlich reflektiert.

Balázs Polgár

LA DESCRIPTION DE « THE HISTORY OF THE TURKS » SUR LA CAMPAGNE DE
HONGRIE CONTRE LES TURCS DE 1687

(Résumé)

Le livre *The History of the Turks Beginning with the Year 1679... until the end of the Year 1698, and 1699* de Sir Paul Rycaut (1629–1700, voyageur et diplomate anglais fut publié en 1700 par l'imprimerie londonienne de Robert Clavel et Abel Roper. Selon la dédicace adressée au roi d'Angleterre Guillaume III (dates de règne : 1672–1702), l'auteur a rédigé son livre à Hambourg lors de la décennie qui a précédé sa publication en utilisant des informations provenant de la Haye, de Vienne et de Venise. (Les reportages d'*Europaëische Zeitung* ont été l'une des sources de Sir Rycaut pour ses communications relatives à la Hongrie de 1687.) La présente publication de source est issue de l'ouvrage de Sir Paul Rycaut. Elle fournit la traduction et l'analyse critique de la description de la bataille du Mont Harsány. En conclusion, on peut dire que *The History of the Turks...* publie des informations précises et fiables concernant l'affrontement du Mont Harsány et la campagne de Hongrie de 1687. Outre la présentation de la première période des guerres de reconquête de Hongrie (1683–1699), l'importance de l'ouvrage de Sir Paul Rycaut réside dans le fait qu'il exprime aussi les idées de l'auteur sur le fond des événements internes de l'Empire ottoman.

Балаж Полгар

ОПИСАНИЕ „ИСТОРИЯ ТУРКОВ... [THE HISTORY OF THE TURKS...]"
О ВЕНГЕРСКОМ ВОЕННОМ ПОХОДЕ ПРОТИВ ТУРКОВ В 1687-ОМ ГОДУ

(Резюме)

Книга под названием *The History of the Turks Beginning with the Year 1679... until the end of the Year 1698, and 1699* (История турков начиная с года 1679... до конца 1698 года, и 1699 год) английского путешественника и дипломата сэра Поль Рикоут (1629–1700) появилась в 1700-ом году в лондонской типографии Роберта Клавеля и Абея Ропера. Согласно тексту написанного в дарственной надписи королю Вильгельму III-ему (царствовал: 1672–1702), автор составлял материал книги в течении десяти лет до её публикации в Гамбурге с использованием гаагских, венских и венецианских сообщений. (Одним из источников информации сэра Рикоут, касающейся Венгрии 1687-го года мы можем отметить сообщения *Europaëische Zeitung*). Настоящее издание источника находится в работе сэра Пола Рикоут, он берется за перевод и критический анализ представленного описания битвы у Харшаньской горы. В общем, в качестве подведения итогов можно сказать, что *The History of the Turks...* дает точную и достоверную информацию о битве у Харшаньской горы и также касательно венгерского военного похода 1687-ого года. Работа сэра Пола Рикоут и поэтому имеет большое значение для исследований военной истории Венгрии, поскольку наряду с представлением первого периода венгерских отвоевательных войн (1683–1699), и параллельно с этим с большой основательностью освещает внутренние события Османской империи.